

ФИЛОСОФИЯ ИЛИМДЕРИ
ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ
PHILOSOPHICAL SCIENCES

Төрөмырзаев Т.Т., Боронбаев Т.Ж.

**АДИЛЕТТҮҮЛҮКТҮН КООМДУК ЖАНА УКУКТУК
ЧЕНЕМДҮҮЛҮК МААНИЛЕРИ**

Торомырзаев Т.Т., Боронбаев Т.Ж.

**СОЦИАЛЬНОЕ И ПРАВОНОРМАТИВНОЕ ЗНАЧЕНИЕ
СПРАВЕДЛИВОСТИ**

T.T. Toromyrzaev, T.Zh. Boronbaev

**SOCIAL AND LEGAL NORMATIVE SIGNIFICANCE
OF JUSTICE**

УДК: 369.011.62:340 (575.2)(04)

Макалада коомдун өнүгүүсүнүн учурку этабындагы «адилеттүүлүк» түшүнүгүн жана анын укуктук ченемдик маанисин аныктоодогу теориялык концепциялары, анын коомдук-философиялык маанилүүлүгү, укуктук жөндөмдүүлүгү жана аны аныктоодогу ыкмалардын колдонулушу, анын коомго жана жеке инсанга болгон таасири каралган. Ошондой эле, коомдун тартиптештирилген жашоосунун негизин түзгөн жүрүм-турум ченемдеринин адилеттүүлүк контекстинде көпчүлүктүн дүйнө таанымына, менталитетине болгон шайкештиги менен коомдогу жана мамлекеттеги каршылаш кызыкчылыктарды теңдөө жана шимердүүлүктү биргелештирүү ыкмасын өнүктүрүү даражасы таржымаланып, коомдогу эркиндикти жүзөгө ашыруудагы адилеттүүлүктү сактоого багытталган жалпы принциптер менен байланышкан жана коомдук кызматташуунун түрлөрүн мүнөздөөчү өзгөчөлүгү, эркиндиктин бүтүндөй системасын бекемдеши жана башка коом жана мамлекет үчүн кызмат кылуучу чоң мааниге ээ болгон баалуулуктардын жыйындыларынын, түшүнүктөрүнүн концепциясын изилдөө аракеттери көрүлгөн.

Негизги сөздөр: адилеттүүлүк, коом, укуктук ченем, дайындалуу багыты, динамика, үлгүлүүлүгү, милдеттүүлүгү, мүнөздөрү.

В статье рассматриваются теоретические концепции определения понятия «справедливость» и его нормативного правового значения на современном этапе развития общества, его общественно – философская значимость, правоспособность и применение методов его определения, его влияние на общество и личность. Также описана степень развития в контексте справедливости норм поведения, составляющих основу упорядоченной жизни

общества, в соответствии с мировоззрением, менталитетом большинства, способа уравнивания конфликтующих интересов и кооперирования деятельности в обществе и государстве, характеризующих виды общественного сотрудничества и связанных общими принципами, направленными на сохранение справедливости при осуществлении свободы в обществе, были предприняты усилия по изучению концепции ценностей, концепций, которые имеют большое значение для укрепления всей системы свободы и служат для блага общества и государства.

Ключевые слова: справедливость, общество, правовая норма, назначение, направление, динамика, закономерность, обязательность, характер.

The article discusses the theoretical concept of the definition of "justice" and its legal value at the present stage of development of society, its social and philosophical significance, capacity and application methods of determining its impact on the society and the individual. It also describes the degree of development in the context of justice of the norms of behavior that form the basis of an orderly life of society, in accordance with the worldview, the mentality of the majority, the way of balancing conflicting interests and cooperating activities in society and the state, which characterize the types of social cooperation and are connected by general principles aimed at preserving justice in the exercise of freedom in society, which are of great importance for strengthening the whole system of freedom and serve for another society and state

Key words: justice, society, legal norm, purpose, direction, dynamics, regularity, obligation, character.

«Адилеттүүлүк» түшүнүгү өзүнүн көп маанилүү түшүнүктөрүнө жана татаалдыгына байланыштуу, коомдук жашоонун көптөгөн тармактарында кенен

пайдалануулугун аныктаган.

В.Д. Филимонов, бул эрежелердин мазмунун: «коомдук аң-сезимде калыптанган жана белгилүү бир шарттарда аткарылуучу, адамдардын адилеттүү жүрүм-турум ченеминин модели» деп түшүндүрөт. Бул моделдин өнүгүүсүндөгү башкы ролду, ал, калктын басымдуу бөлүктөрүнүн элесиндеги «адилеттүүлүк» категориясында көргөн [1].

Философияда «адилеттүүлүк» түшүнүгүнүн кенен жана кууш деп аталган эки мааниси бар. Кенен мааниде адилеттүүлүк «бул, коомдук жашоонун акылдуулугу; анын коомдук чөйрөгө болгон божомолдонуусундагы адеп-ахлак менен дал келиши жана коомдук институттардын негизги артыкчылыктары болуп саналышы» [2]. Кууш мааниде, - «адеп-ахлактык жактан уруксат болгон адамдардын чогуу жашоосунун пайдасын жана оорчулуктарын бөлүштүрүүнүн шайкештиги, коомдогу жана мамлекеттеги каршылаш кызыкчылыктарды өз ара теңдөө жана ишмердүүлүктү биргелештирүү ыкмасын өнүктүрүү даражасы» [3] болуп саналат.

Юридикалык адабиятта да, «адилеттүүлүк» термини эки түрлүү мааниге ээ. Биринчиден, пайдаларды жана сиңирген эмгектерди бөлүштүрүүчү тартибин жана жагдайларын аныктоочу, талаптарды орнотуучу жана аларды бөлүштүрүүчү көзөмөлдөн турган, «жол-жоболук» адилеттүүлүктү түшүндүрөт. Ал эми экинчи мааниси – бул мыйзамда чагылдырылгандардан жогору деп эсептелген баалуулуктардын жыйындысына, же белгилүү бир критерийине кайрылууну (апелляцияны) түшүндүрөт.

И.Н. Гаврилова өзүнүн изилдөөсүндө А.А. Гусейнов тарабынан сунушталган, кооперативдик-хोलлисттик (өзүнө бүтүндүктүн жалпы жакшылык идеясы негиз болгон концепцияны камтыйт (Платон, Аристотель, Гегель, Маркс ж.б.)) жана конфликт-индивидуалдык (максаттарына коом жана мамлекет кызмат кылган, жеке жакшылык (байлык) идеяларына негизделген теориялардан (Гоббс, Локк, Юм, азыркы либералдар)) деп жиктелген (классификацияланган) адилеттүүлүк концепциясын келтирген [4]. Буга жеке инсанга жана коомго болгон учурдагы бар ыкмалардын көз караштары ал үчүн негиз болгон.

XX кылымдын ортосунан баштап, конфликт-индивидуалдык концепциясы, өзгөчө либералдык теориялар жайыла башталгандыгын И.Н. Гаврилова, Г.Ю. Канарш, Б.Н. Кашниковдор өздөрүнүн изилдөөлөрүндө белгилешет.

Канарш, өзүнүн аныктамасында, Дж.Ролздун коомдук адилеттүүлүк идеяларынын көпчүлүктүн

дүйнө таанымына, менталитетине өтө эле жакындыгын белгилейт. Окумуштуунун пикири негиздүү, анткени, бул теория синтетикалык мүнөзгө ээ болуп, адилеттүүлүктүн ар кандай деңгээлин жана аспектилерин жалпылайт жана либералдык-демократиялык коомдордогу адилеттүүлүктүн идеалдуу-типтүү үлгүсүн сунуштайт.

Дж.Ролздун аныктамасына ылайык, адилеттүүлүктүн коомдук концепциясы, адамдык коомдун тартиптештирилген жашоосунун негизин түзгөн жана коомдук кызматташуунун түрлөрүн мүнөздөөчү өзгөчөлүгү болуп саналат. Ал адилеттүүлүктүн эки жалпы принциптерин аныктаган:

1. «Ар бир инсан, жалпыга каралган эркиндиктердин системалары менен шайкеш, негизги эркиндиктердин жалпы системасына карата бирдей (тең) укукка ээ болуусу керек.

2. Коомдук жана экономикалык теңсиздиктер, бир эле учурда, (а) адилеттүү жыйымдардын негизине ылайык, ийгиликке эң аз жетишкендерди зор пайда көрүүгө алып келүүчү, жана (б) мүмкүнчүлүктөрдүн бирдей таза шарттарындагы кызмат орундарын жана жоболорун ачык кылуучудай болуп уюштурулушу керек» [5].

Ролз: «негизги эркиндиктер, эркиндиктин өзү үчүн гана чектелиши мүмкүн. Мында, эки учур бар: (а) анча кеңири эмес эркиндиктер, баары менен бөлүшкөн эркиндиктин бүтүндөй системасын бекемдеши керек; жана (б) тең эркиндиктен азыраак болгон эркиндик, ага ээ жарандар үчүн алгылыктуу болушу керек» [6] деп белгилеп, биринчи негиздемеге артыкчылык берүүдө.

Ролздун пикири боюнча, өндүрүш каражаттарына болгон менчиктик укук негизги эркиндиктерге кирбейт жана, буга байланыштуу, эң аз жетишкендердин гана максаттарын канааттандыруу менен гана чектелиши мүмкүн. Демек, өндүрүш каражаттарына болгон жеке укукка, ири менчик ээлеринин саясий монополиясынын жоктугу жана жарандардын ортосундагы байлыкты эркин бөлүштүрүү шарттарында, өкмөттүн түз колдоосу менен гана жол берилиши мүмкүн. Бул, коомдогу эркин талкуулоорго каражаттарды бөлүштүрүү, ошондой эле, укуктук ченемдердеги негизги эркиндиктердин бекитилиши менен көрсөтүлөт.

Роулз ошондой эле, коомдогу эркиндикти жүзөгө ашырууда адилеттүүлүктү сактоого багытталган жалпы принциптер менен байланышкан катышуу принципин баса белгилеген.

Ролз, коомдогу коомдук-экономикалык теңсиз-

диктин бардыгын танбайт жана адилеттүүлүк теориясынын экинчи негизи муну тастыктоодо. Бирок, бул теңсиздик, корголуучу жарандардын пайдасы үчүн иштеши керек жана ушул шарттарда гана мүмкүн. Бул жарандардын арасында кирешелердин бирдей эмес (тең эмес) бөлүштүрүлүүсү менен байланыштуу деп санаган [7].

Бүгүнкү кыргыз коомундагы коомдук адилеттүүлүк маселесинин абдан актуалдуулугу жана маанилүүгү төмөнкүдөй себептер тарабынан тастыкталууда: биринчиден, коомдук жана экономикалык теңсиздиктин кескин күчөшүнөн улам демократиялык укуктардын жана эркиндиктердин бузулуусунан, экинчиден, адилеттүү жана натыйжалуу коомдук саясаттын жоктугунан. Үчүнчүдөн, азыркы кыргыз коомунун руханий жана нарктык багыттарын кайрадан карап чыгуу зарылдыгы. Коомдогу адилеттүүлүктүн ар кандай концепцияларын жүзөгө ашыруу аракеттери, мамлекеттик Баш мыйзамдын текстинде бекитилип, адилеттүүлүк теориясында негизделгендиктен, анын коомдук бакубаттык маанисиндеги жоболорунун негиздери мамлекеттик бекемдөөгө таянуусу керек.

Мисалы, КРнын Конституциясындагы коомдук жыргалчылыктардын жана адилеттүүлүктүн ачык үлгүсүнүн камтылгандыгы, бул эркин коомго карата багытталгандыгы кагуу болуп саналат. Мамлекетибиздин базар экономикасынын кескин либералдык моделинин негизги мүнөздөрү Конституциябыздын текстинде менчик түрлөрүнө салыштырмалуу жеке менчик институтунун артыкчылыкка ээлиги чагылдырылганы менен жалпы кызыкчылык үчүн улуттук ресурстарды пайдалануу принциптери бекитилбеген жана экономиканы жөнгө салуудагы мамлекеттин коомдук табияты эске алынбагандыгынан улам коомдук укуктардын алсыз жөнгө салынуусу айгинелеп турат [8].

Албетте, булардын баары, коомдук адилетсиздикти жаратып, адамдар арасындагы теңсиздиктин өсүү жараяндарында чагылдырылып, бизнес-элитанын каржылык бийлигинин күчөөсүн пайда кылды.

Мындай жараяндарды чечүү үчүн «адилеттүүлүк» түшүнүгү жана адилеттик талаптар аркылуу адилеттүүлүктүн моделинин теориялык аныкталышынын татаалдыгы, анын көп маанилүүлүгү менен байланыштуу. Андыктан, сезимдүү жана сарамжалдуу учурларды бириктирүүчү кош мүнөзгө ээ деп түшүнгөндөн соң, моделдөө ошонун негизинде гана, адилет-

түүлүк билиминин ар түрдүү тармактарында каралуусу керек. Жогоруда каралган Ролздун адилеттүүлүктүн негиздери (принциптери), бүгүнкү кыргыз коому үчүн адилеттүүлүк моделинин баалуу негизи болуп бере алат.

Укуктук ченемдин коомдук мазмуну адилеттүүлүктүн негизинде иштелип чыгарылат. Укуктук ченем бул, мамлекеттик бийлик органдарынын мыйзам чыгаруу ишмердүүлүгүнүн натыйжасында, мамлекет тарабынан юридикалык катталган жана колдоого алынган модели болуп саналат. Андагы бекитилген жүрүм-турум эрежеси, чыныгы коомдук мазмунга ээ жана коомдук мамилелердин субъекттеринин укуктары жана милдеттери аркылуу билдирилет. Алардын аткарылышы мамлекеттин да, коомдун да, инсандын да, кызыкчылыктарын коргоочу абалды түзүүгө багытталган [9].

С.Н. Кожевников, ченемдин логикалык мазмунун, анын негизги компоненттеринин органикалык байланышы деп түшүнгөн. Ал анын интеллектуалдык жана эрктүүлүк тарабын баса белгилейт. Мазмундагы интеллектуалдык, анда камтылган «объективдүү чындыктын кубулуштары жөнүндө бекитүүчү же четке кагуучу ойду, пикирди» билдирет. Эрктүүлүк тарабы болсо, «укуктук ченемдердеги бекитилген мамлекеттик буйруучулук башаты» деп белгилейт [10].

Укук теориясындагы өтө кеңири жайылган укуктук ченемдердин салттуу түшүнүгү болуп, «эгерде-анда-башкача» шарттуу формуласы менен билдирилген жана үч баскычтуу түзүм иретинде көрсөтүлгөн жүрүм-турум эрежелери саналат. Бул көз караш (Д.М. Азми, А.Н. Бабенко, В.Д. Филимонов ж.б.) боюнча, ченем өзүнө гипотезаны (аны пайдалануу шарттарын көрсөтүү), диспозицияны (талаптуу жүрүм-турумду көрсөтүү) жана санкцияны (бөгөт коюу чарасын көрсөтүү) камтыйт.

Экинчи жагынан, укук теориясында, гипотеза жана санкциядан турган (О.В. Берг, Ю.В. Кудрявцев, А.Ф. Черданцев ж.б.) укуктук ченемдердин эки баскычтуу түзүмдөгү концепциясы да бар. Ал эми санкция деген, укук бузуучуга карата мажбурлоо чараларын жүзөгө ашыруучу органдар үчүн укук коргоочу ченемдердин диспозициясы болот, ал эми гипотеза болсо, дайыма жөндөөчү ченемдин диспозициясынын аткарылбаган чындыгын көрсөтүп турат.

Эгерде укуктук ченем – бул, эки баскычтуу талап (предписание) болсо, анда, «эгерде-анда-башкача»

деген салттуу үч баскычтуу структура өзү менен эмнени түшүндүрөт? Бул көйгөйдү чечүүдө С.С. Алексеев, эки баскычтуулук концепциянын алкагында, укуктагы: талаптык ченемдери жана логикалык ченемдер деп аталган, эки өздүк мүнөздөгү «баштапкы элементтердин» бар экендигин «компромисстик» абалды негиздөө менен тастыктаган [11].

Ошондой эле, кээ бир окумуштуулар, үч эмес (Н.Б. Ельчанинова, И.Г. Иванов, В.И. Леушин, Е.Я. Мотовиловкер, А.Э. Саак ж.б.), төртүнчү баскычтын бар экенин деген көрсөтүшкөндүгүн белгилей кетүү керек. Төртүнчү элемент болуп – санкция үчүн өзгөчө гипотеза. Мааниси боюнча, ал, диспозицияны тикелейинен түзүлбөгөнүн четке кагууну билдирет, б.а., диспозицияда камтылган эрежелердин бузулуш мүмкүндүгүн кыйыр көрсөтөт. Анын укуктук ченемдердин логикалык түзүмүнө киргизүү үч баскычтуу түзүмдүн жактоочулары тарабынан эске алынбаган укук бузуу болмушунун чындыгын чагылдыруу зарылчылыгы менен шартталган.

В.И. Леушин өзүнүн изилдөөсүндө, «башкача» деген сөз, санкциянын өзүн эмес, «мыйзамсыз иш-аракеттенүү учурунда» деген түрмөгүн билдирет деп жазган [12]. Демек, санкцияда каралган ченемдердин кесепеттери, диспозицияда калыптанган укуктардын бузулган учурларында гана пайда болот. Ал эми эрежелерди бузуу (укук бузуу) – бул, түзүмдү калыптоодо сөз түрүндө белгиленбеген себептерден улам, көрсөтүлбөй калган болмуштун жагдайлык жана укуктук чындыгы болот.

Укуктук ченемдин коомдук мазмуну – болуп, табигый-жаратылыш жана коомдук курамдары (конструктары) аркылуу аныкталуучу объективдүү чындык болмуштун үлгүсү эсептелет.

С.Маддинин пикири боюнча, курамдар (конструктар) бул, «окуялардын жоромолдоо натыйжасында пайда болгон ойлонуулардын категориялары болуп саналып, алар келечектеги окуяларды алдын алууга жардам берүү максатына кызмат кылат» [13]. Курамдар (конструктар) укуктук ченемдин коомдук мазмунундагы табигый жаратылышын жана коомдук

компоненттерин белгилеп турушат.

Натыйжада, укуктук ченемдин негизги өзгөчөлүктөрү болуп саналган юридикалык жана социалдык көрүнүштөрү, коомдук ченемдердин негизги кырларын чагылдырып турат деген аныктама негиздүү.

Литература:

1. Филимонов В.Д. Норма права и ее функции / В.Д. Филимонов // Государство и право. – 2007. – № 9. – С. 5-12.
2. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. – 8-е изд., дораб. и доп. – М., 2009. – С. 846.
3. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. – 8-е изд., дораб. и доп. – М., 2009. – С. 637.
4. Гаврилова И.Н., Современные теории социальной справедливости / И.Н. Гаврилова // Политика: Анализ. Хроника. Прогноз. (Журнал политической философии и социологии политики). – 2009. – № 1. – С. 182-189.
5. Ролз Дж. Теория справедливости / Дж. Ролз; пер. с англ. В.В. Целищева, при участии В.Н. Карповича и А.А. Шевченко. – Новосибирск: Изд. Новос. ун., 1995. С. 143.
6. Ролз Дж. Теория справедливости / Дж. Ролз; пер. с англ. В.В. Целищева, при участии В.Н. Карповича и А.А. Шевченко. – Новосибирск: Изд. Новос. ун., 1995. С.298.
7. Юревич А.В., Журавлев А.Л., Юревич М.А. Избыточное неравенство доходов как угроза национальной безопасности России / А.В. Юревич А.Л. Журавлев М.А. Юревич // ВВ: Национальная безопасность. – 2013. – № 2. – С. 182-202.
8. Кыргыз Республикасынын Конституциясы. – Бишкек, 2010-ж. 20-б.
9. Кожевников С.Н. Правовая система и право / С.Н. Кожевников // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия: Право. – 2000. – № 1.– С. 52.
10. Давидович В.Е. Социальная справедливость: идеал и принцип деятельности / В.Е. Давидович. – М.: Изд-во политической литературы, 1989. – 255 с.
11. Кожевников С.Н. Правовая система и право / С.Н. Кожевников // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия: Право. - 2000. - № 1. - С.45-55.
12. Леушин В.И. Структура логической нормы и ее проявление в регулятивных (обязывающих) и охранительных нормах права / В.И. Леушин // Российский юридический журнал. – 2005. – №2. – С. 7-11.
13. Мадди С. Теории личности: сравнительный анализ / С.Мадди; перевод с англ. И.Ю. Авидон, А.Н. Батустин, П.В. Румянцева. – СПб: Изд-во «Речь», 2002. С.241.